

ДОБРОБУТ ТА САМОПОЧУТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПРІОРИТЕТИ ПОЛІТИКИ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Ємельяненко Євгенія Олегівна,
кандидат філософських наук, доцент

Зниження рівня життя та добробуту населення, домінування відчуття незахищеності, загрози, нестабільності і ненадійності розглядаються в статті як первинне підґрунтя маргіналізації населення України. Реформи та зміни, які з одного боку необхідні для розбудови демократії і мають спиратись на громадянське суспільство, в той же час перетворились на головну перешкоду його розбудові через маргіналізацію. В таких умовах соціальна мімікрія як спосіб виживання постає причиною порушення ідентичності та руйнації гуманістичних цінностей. Якщо раніше феномен маргінальності зводився до проблем маргіналів і маргінальних груп у масовому середовищі, то сьогодні мова йде про численні маргіналізовані маси. Тож пріоритетом державної політики щодо забезпечення гуманітарної безпеки має стати створення мінімально стабільного рівня забезпечення вітальних потреб більшості населення з паралельною компенсацією соціальної напруги, яка виникає як відповідь на рефлексію реформ у нестабільному соціальному середовищі.

Ключові слова: маргінальність, соціальна мімікрія, добробут, безпека, рівень життя.

Yemelyanenko Yevheniya

THE WELFARE AND WELL-BEING OF THE PEOPLE AS A PRIORITIES OF HUMANITARIAN SECURITY STATE POLICY

The decline in living standards and welfare of the population, the dominance feeling of insecurity, and the threat of instability are seen as the primary basis of marginalization in Ukraine. Reforms and changes, on the one hand, are necessary for the development of democracy and should be based on civil society. At the same time, they turned into the main obstacle to the development through marginalization. In such circumstances, social mimicry as a means of survival causes the identity abuse and destruction of humanist values. Previously marginalized phenomenon was limited to issues of marginal persons and marginalized groups in society, today we are talking about marginalized masses. It is observed that the priority of the state policy on humanitarian security should be the creation of a stable minimum level of provision of people's vital needs in parallel with compensation of social tension that occurs in response to the reflection of reform in an unstable society.

Keywords: marginality, social mimicry, welfare, safety, quality of life.

Сучасна суспільна реальність, що визначається в категоріях трансформації, транзитивності і перехідності, визначає якісні зміни всіх елементів соціокультурного поля: норм, цінностей, ідеалів, можливостей, переконань тощо. Втративши звичні ролі та ідентифікації, орієнтири особистих біографій та життєвих стратегій, соціальні суб'єкти опинились у стані невизначеності, перехідності – тобто маргінальності.

Сьогодні маргінальність є об'єктивним та іманентним явищем суспільного життя як у світі загалом, так і в Україні. При виникненні в науковому обігу в другій чверті ХХ ст. це явище розглядалося виключно як соціокультурне. Наприкінці ХХ ст. філософія глибоше вдивляється у низку явищ, що раніше поставали такими очевидними та одномірними, і маргінальність – одне з таких явищ. Стає зрозуміло, що лише соціокультурними або

структурними аспектами маргінальність описана бути не може. Це швидше рівень «маркерів», оскільки саме явище має глибокі феноменологічні та екзистенційні підґрунтя надіндивідуального рівня.

Цілісна теорія маргінесу як окремого явища виникає у 30-х роках ХХ ст. у контексті робіт Р. Парка, Е. Стоунквіста, Е. Бріджеса, Л. Вірта та їхніх послідовників. Подальші роботи деталізують окремі аспекти маргінальності, методологічно спираючись на теорію Р. Парка та його послідовників. Можна зважити на доробок таких зарубіжних дослідників маргіналізації, як О. Балабанова, С. Баньковська, Т. Веблен, М. Голдберг, С. Гурін, А. Керкхофф, Т. МакКормик, Б. Манчіні, Р. Мертон, Е. Нейман, І. Попова, У. Самнер, Є. Стариков, А. Фарж, Т. Шибутані. Серед вітчизняних дослідників питання маргіналізації вивчали А. Атоян, Л. Бевзенко, З. Голенкова, Є. Головаха, О. Ігітханян, І. Казаринова, А. Лантух, М. Михальченко, В. Муляр, М. Степико, Є. Рашковський, Б. Шапталов, В. Шапинський, Н. Шульга та інші.

Загалом дослідницька база щодо маргіналізації як феномена соціальної динаміки є доволі широкою, проте в ній немає цілісної системної феноменологічної концепції цього явища. Також, оскільки маргінальність як феномен у ХХІ ст. є динамічним явищем, то й наукове осмислення його має постійно оновлюватися з огляду на різні його прояви, що й визначає актуальність даної роботи.

Мета дослідження – проаналізувати маргінальність як джерело дестабілізації вітчизняного суспільства, виявити чинники в різних сферах політики, що посилюють маргіналізацію як динамічну тенденцію і виокремити пріоритети, що сприятимуть компенсації тенденції маргіналізації, стабілізації та безпеці українського суспільства.

У постмодерному суспільстві, перехідність якого набуває статусу іманентної риси, маргінальність постає як феномен соціетального рівня. Залежно від умов кожного конкретного суспільства, це явище може набувати більш чи менш радикальних та загострених форм [1].

Українське суспільство сьогодні є транзитивним. Перехідний стан у розвитку суспільства відбувається як процес якісних перетворень матеріальної і духовної сфер буття. Епіцентром таких перетворень є відносини між особистістю та суспільством, суперечності між якими можуть сягати значень конфлікту та антагонізму. Для суспільства транзитивного характерною є нестійкість та нерівномірність соціальних процесів: йому властиві тимчасовий характер, альтернативність, багатоваріантність розвитку, трансформаційна динамічність, відсутність цілісності, повноти властивостей та ознак соціальних форм і відносин, їх конгломеративність та змішаність.

Зміни, що відбуваються в перехідному суспільстві, – це швидкоплинні процеси. Тому більшість людей не в змозі швидко й адекватно реагувати на них, змінювати власну систему цінностей. Виникає масовий стан «патології ідентичності», який провокує загострення різноманітних соціальних відхилень. Така ситуація цілком вписується у визначення ситуації маргінальної: у людей зникає екзистенційна потреба бути вкоріненими в певну соціальну реальність. Зникнення цієї потреби означає розпад соціальної тканини суспільства [2,120–134].

Відбувається стихійне розширення меж свободи, а межі реальних можливостей за цим процесом абсолютно не встигають. Розрив між «має право» і «має можливість» диспропорційно збільшується. Цінності минулої епохи втрачають свою актуальність, а нові не можуть сформуватися під тиском невизначеності середовища.

За таких умов поширеним явищем стає соціальна мімікрія як специфічний спосіб адаптивної поведінки, в межах якої соціальні суб'єкти (індивіди, групи, спільноти) свідомо звертаються до подвійної моралі та амбівалентності особистісних ціннісно-нормативних систем, обирають соціальну роль, що маскує, відповідає соціальним експектаціям, інституціалізованим нормам та стандартам. Таким чином, наявна лише формальна ідентифікація з соціумом.

Щоб оточуючі повірили в «дійсність» ідентифікації, поведінка такого соціального мімікранта має бути витонченою та майстерною, що може призвести до зрощування індивіда з «маскою» (А. Адлер), тобто до соціомутації. Інша частина мімікрантів намагається соціалізуватися в новому суспільстві, незвичному для них просторі заради виживання, що, безумовно, значно складніше. І для обох груп маскування або спроба соціалізуватися повторно обертається особистісною кризою [2, 126].

Так, якщо раніше ми мали справу з маргіналами та маргінальними групами в масовому середовищі, то сьогодні ми маємо маргіналізовані маси. Головна відмінність українського суспільства від західного в аспекті маргіналізації полягає в тому, що в нашій країні маргінали та соціальні мімікранти становлять майже абсолютну більшість, а не просто частину.

Ситуація нормативно-ціннісної амбівалентності робить хиткою цілісність спільноти як основи держави, стає джерелом дезінтеграції, отже, є загрозою національної безпеки. Проте заходи державної політики щодо даних аспектів не можуть коригувати феномени маргіальності та соціальної мімікрії на соціетальному рівні, оскільки самі є явищами нижчого порядку. Можливо лише коригувати структурний рівень маргіальності.

Ізоляція і низька соціальна активність, будучи передусім наслідками бідності, водночас є її передумовами. Витіснення людей з економічної сфери, соціальна ізоляваність ведуть до втрати громадою важелів впливу на процес прийняття рішень. Фактичне безсилля і безправність на тлі широкої теоретичної свободи, відсутність дієвих механізмів реалізації соціальних, економічних, політичних інтересів – ось що в першу чергу обумовлює масову маргіналізацію в українському суспільстві. Це структурна маргіальність, і наразі вона є найбільш поширеною.

Сьогодні більшість українського населення відчуває брак захищеності від зниження рівня життя, порядку в сус-

пільстві та дотримання чинних законів. Люди нагально потребують стабільності в державі, екологічної безпеки, медичного та соціального забезпечення, впевненості в майбутньому та можливості забезпечити дітей в різних аспектах – від фізичної безпеки та здоров'я до освіти тощо. Звісно, ці показники тільки загострюються на тлі воєнного конфлікту та політичної кризи останніх двох років, в результаті яких слова «виживання» та «беззахисність» набули для більшості населення гранично буквального сенсу [2, 120–134; 3].

На стадії акумуляції проблем такого роду в свідомості індивіда відбувається осмислення дійсної ситуації і вибірково легітимізація тих цінностей, які оптимально підходять до існуючих умов, усувають суперечності між ними. Відбувається створення нової соціальної парадигми маргіальності, що ґрунтується на ідеї виживання та адаптації.

У подібних умовах інтереси національної безпеки концентруються навколо такого ключового компоненту ідентичності населення України, як визначення індивідуального ставлення до Української держави як типу соціальної спільноти, з якою людина себе ідентифікує. Перед Україною стоїть проблема об'єднання населення в межах єдиної стратегії щодо принаймні трьох аспектів: формування цілісної національної держави, що доволі складно в умовах глобалізації; формування громадянських ідентифікацій населення та створення дієвого громадянського суспільства.

Проте, оскільки посттоталітарна держава ще не переорієнтувалася на продукування демократичних та громадянських цінностей, державна політика загострено звертає увагу на формування ідентичностей та соціальних типів «згори», забуваючи про об'єктивне підґрунтя, що обумовлює маргіналізацію. В межах прагнення формування прошарків населення, лояльних до державних інституцій та влади, часто забувають про реальне, об'єктивне становище цих прошарків.

Коли суспільство стало на шлях перетворень, виявляється химерне поєднання позаминутих радянських цінностей з буржуазно-демократичними західними ідеалами, що призводить до ситуації, коли «кожен сам за себе» та «в боротьбі за виживання всі засоби доречні».

Криза тоталітарних цінностей не привела до відродження цінностей гуманістичних. Навпаки, склалася ситуація, що призвела до втрат духовних та моральних орієнтирів більшістю суспільства, крайнього індивідуалізму, обмеженості, егоцентризму тощо.

Головною умовою для існування громадянського суспільства, що формується в межах представницької демократії, є наявність його суб'єкта – громадянина. В громадянському суспільстві людина стає не тільки головним соціальним мірилом, а й головним соціальним змістом. Для прикладу, досліджуючи менталітет жителів сучасної України, В. Полохало зауважував, що «середній» українець схильний до соціальної пасивності та патерналізму з демонстрацією відсутності явних вітальних сил [4,25]. Такий менталітет дослідник визначав як менталітет негромадянськості.

Проте, по суті, це є не більш ніж захисний механізм в умовах тотальної вразливості, залежності від політики центральної та місцевих влад та умов життя, що неухильно погіршуються в усіх аспектах. Інстинкт суспільного та особистого самозбереження, доведений до крайньої точки, сконцентрованість людей на природному прагненні вижити тут і зараз, відчуття власної неспроможності та вичерпаності можливостей – все це істотно звужує горизонт особистісного розвитку, який, у принципі, орієнтований на самореалізацію та індивідуальну відповідальність. За цих умов основою життєвої позиції при визначенні способу поведінки стає не просто бажання, а необхідність пристосуватися до будь-яких реалій повсякденності [2,126].

Тож які конкретно дії мають бути реалізовані державою, аби компенсувати наростаючу маргіналізацію мас як за-

грозу державній національній безпеці? В першу чергу треба мінімізувати ситуацію кризового вибору та стан постійного виживання для населення. Надати на постійній основі нехай і низький, проте стабільний рівень забезпечення природних та невід'ємних вітальних потреб людини: фізіологічних та потреб у безпеці. Оскільки це зачіпає різні сфери регуляції життєдіяльності суспільства, необхідно окреслили ключові з них.

Одразу зауважимо, що нині політика держави майже в усіх сферах перебуває у стані реформування, і більшість з реформ справді є необхідними. Проте такі масовані та інтенсифіковані зміни в умовах майже тотальної дестабілізації тільки посилюють у населення відчуття страху, незахищеності та хиткості власного становища, постійної загрози. Особливо якщо призначення тих чи інших реформ не є очевидним для пересічного громадянина, а зусилля та витрати коштів на них видаються марними, такими, що не спрямовані на ключові потреби населення. Відповідно, реформуючи стратегічно важливі питання в різних сферах суспільного життя, особливо в тих, що є чутливими, безпосередньо торкаються мас і визначають щоденний добробут людей сьогодні або в близькому майбутньому, необхідно одразу закладати механізми компенсації можливого негативного впливу самих реформ на свідомість та самопочуття громадян.

В умовах зростаючого безробіття, підвищення тарифів на енергоносії та комунальні послуги, постійного зростання цін на споживчі товари і, що ще гірше, постійного очікування цього зростання, державні заходи в сфері соціальної політики та праці опиняються в центрі безпосередньої уваги населення. Знаючи про величезні обсяги бюджетних коштів, що витрачаються на різноманітні заходи та соціальні допомоги, і не відчуваючи реальної підтримки держави в цій сфері, населення просто вчиться використовувати певні окремі механізми в своїх інтересах. Вже навіть одна ситуація з виплатами переселенцям із зони АТО з їх теперішнім поділом на «справжніх»

і «несправжніх» демонструє відсутність чіткої системи ідентифікації об'єктів надання соціальної допомоги. Відповідно, людина постійно боїться опинитись у групі ризику, усвідомлюючи, що вона не може розраховувати на соціальне забезпечення, що система отримання допомоги настільки заплутана і ускладнена, що навряд чи звернення по неї буде успішним. Це стосується і призначення житлових субсидій, і допомоги та забезпечення учасників АТО, забезпечення інвалідів тощо [5].

За останні два роки сформувалась нова загроза – у сфері працевлаштування демобілізованих. Загалом міра нерегульованості сфери зайнятості та ринку праці, деструктивна взаємодія між ринком праці та закладами освіти, сумнівна система перепідготовки та перекваліфікації та супутніх питань посилюють суспільну напруженість. Окрім цього, потужним джерелом маргінальної динаміки є гендерна нерівність [5].

Урегульованість та дієздатність сфери охорони здоров'я, на жаль, також викликає істотне занепокоєння. Державна система охорони здоров'я на практиці неефективна, потерпає від формалізму. Медичне страхування, як альтернативна система забезпечення охорони здоров'я, на жаль, не розвивається і не популяризується. Приватний сектор медичної сфери погано контролюється з точки зору якості надання послуг та ціноутворення. Виникають постійні збої в забезпеченні окремих категорій населення (інвалідів) життєво важливими препаратами. Корупція у медичних ВНЗ змушує ставити питання про рівень кваліфікації і компетентність їх випускників.

У сфері освіти реформи сьогодні набувають безпрецедентного масштабу. І навіть за умови їх обґрунтованості і необхідності, більшість пересічних громадян не розуміє їх цілей, позитивів та перспектив. Проте загрози і незручності є значно більш очевидними. Звісно, населення не сприймає сферу освіти так близько до серця, як сферу соціальної політики та охорони здоров'я, проте

не варто забувати, що більшість людей мають дітей та онуків, сумнівність майбутнього яких є важливим чинником дестабілізації.

Важливим аспектом є реформи в сфері правопорядку (поліція, ДАІ тощо) на тлі значного погіршення криміногенної обстановки в результаті процесів зубожіння і внутрішньої міграції, викликаних ситуацією в зоні АТО. Органи правопорядку у громадян України не викликали довіри і раніше, наразі ситуація сприйняття масами цієї сфери ризикує стати критичною.

На додаток до цього, у сфері інформації відчувається зумисне нагнітання страху та невпевненості через ЗМІ. Вітчизняні преса і телебачення постійно впадають у дві крайності: або приховування інформації, або, навпаки, її загострення. Політики ж замість того, щоб намагатися компенсувати цей негатив, радо користуються ним у власних політичних цілях, очевидно не беручи до уваги той факт, що відчуття безвиході і беззахисності нагнітається серед їхнього ж електорату.

Тож і без докладного аналізу стану та реформ у тих сферах життєдіяльності українського суспільства, що прямо і швидко впливають рівень життя громадян, можна стверджувати, що політика держави в цих аспектах динаміку маргіналізації істотно посилює. Їх проблемні сторони та негативні ефекти, що завжди присутні в переважній більшості політичних заходів і реформ, у випадку українського сьогодення не здобувають належної уваги з боку посадовців, урядовців і не компенсуються.

Успіх демократичних перетворень в Україні визначається передусім наявністю у громадян позитивного ставлення до держави і чіткої системи ідентифікацій, здатності та вмотивованості до активних дій. Проте об'єктивний стан розвитку суспільства, рівень життя, самовідчуття більшості населення є серйозним бар'єром на шляху таких необхідних перетворень. Поглиблення порушень соціокультурних ідентифікацій, що виникають в результаті переживання свого

нестабільного становища як незмінного і безвихідного, призведуть врешті-решт до того, що за відсутності громадянського суспільства марними стануть реформи будь-якого ґатунку.

Перспективами подальших досліджень має стати розробка конкретних рекомендацій щодо компенсації процесів маргіналізації населення України сьогодні і в найближчій перспективі.

Список використаних джерел

1. *Бондаревич І. М.* Модерна ідентичність і постмодерні ідентифікації : еволюція самовизначення / І. М. Бондаревич // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : Збірник наукових праць / Гол. ред. В. Г. Воронкова. – Вип.53. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2013. – С.28–35.
2. *Кемалова Л. И.* Личность маргинала и возможности ее социализации в условиях транзитивного общества : [монография] / Кемалова Л. И., Парунова Ю. Д. – Симферополь – Керчь : Таврия, 2010. – 228 с.
3. *Качество жизни населения Украины в зеркале социологии* / Под общей ред. академика НАН Украины В. М. Вороны, докт. филос. наук, проф. Е. И. Суименко. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2012. – 211 с.
4. *Полохало В.* Негражданское общество как социополитический феномен Украины (Отражение социального характера «среднего» украинца в избирательном процессе) / В. Полохало // Полис. Политические исследования. – 1999. – № 6. – С. 25.
5. *Сайт* Міністерства соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>

References

1. Bondarevych, I. M. (2013). Moderna identychnist i postmoderni identyfikatsiyi : evolyutsiya samovyznachennya [Modern identity and postmodern authentication : the evolution of self-determination]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademii : Zbirnyk naukovykh prats – Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy : Collected Works, issue 53.* – Zaporizhzhya [in Ukrainian].
2. Kemalova, L. I., & Parunova, Yu.D. (2010). Lichnost marginala i vozmozhnosti ee sotsializatsii v usloviyah tranzitivnogo obschestva [Personality of marginal and possibilities of their socialization under the conditions of transitional society] / Simferopol – Kerch : Tavriya [in Russian].
3. Vorona, V. M., Suimenko, E. I. (Eds). (2012). *Kachestvo zhizni naseleniya Ukrainy v zerkale sotsiologii* [Quality of life of Ukraine`s population in the mirror of sociology] K. : Institut sotsiologii NAN Ukrainy [in Russian].
4. Polohalo V. (1999). *Negrazhdanskoe obschestvo kak sotsiopoliticheskiy fenomen Ukrainy* (Otrazhenie sotsialnogo haraktera «srednego» ukrainsa v izbiratelnom protsesse) [Uncivil society as a socio-political phenomenon of Ukraine (Reflection of the social character of the «average» Ukrainian in the electoral process)] *Polis. Politicheskie issledovaniya – Polis. Political Research.* 6, 25 [in Russian].
5. *Sait Ministerstva sotsialnoi polityky* [Site of the Ministry of social policy of Ukraine]. *mlsp.gov.ua*. Retrieved from <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index> [in Ukrainian].